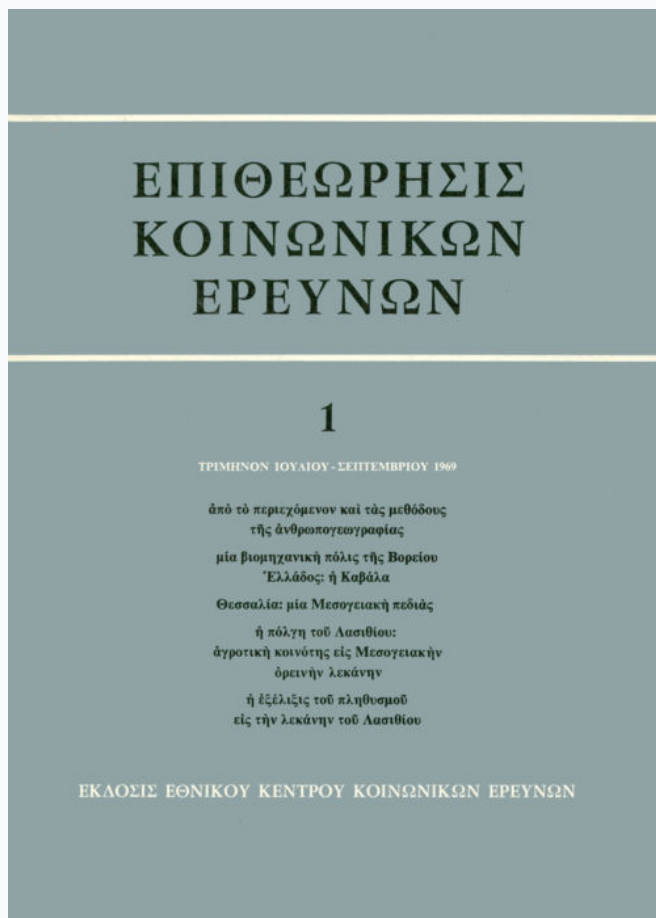

The Greek Review of Social Research

Vol 1 (1969)

1

Le poljé de Lassithi

Pierre-Yves Pechoux

doi: [10.12681/grsr.522](https://doi.org/10.12681/grsr.522)

Copyright © 1969, Pierre-Yves Pechoux

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Pechoux, P.-Y. (1969). Le poljé de Lassithi. *The Greek Review of Social Research*, 1, 40–50.
<https://doi.org/10.12681/grsr.522>

ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου: ἀγροτική κοινότης εἰς Μεσογειακὴν ὄρεινὴν λεκάνην

ὑπὸ
Pierre-Yves Pèchoux

Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου¹ εὑρίσκεται εἰς ὑψόμετρον 800 μέτρων, ἐντὸς τοῦ ὄρεινου ὄγκου ὁ ὁποῖος ἀνυψοῦται εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἄκρον τῆς κεντρικῆς Κρήτης, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ Δίκτη (2.148 μ.). Ἡ ὑψηλὴ συμπαγῆς μᾶζα τῆς Δίκτης προστατεύει κάπως τὴν πόλγην ἐκ τῶν νοτίων ἀνέμων, οἱ ὅποιοι δημιουργοῦν ξηρασίαν, τὴν ἀπομονώνει δὲ σχεδὸν τελείως ἐκ τῆς νοτίου ἁκτῆς τῆς νήσου: τὴν Δίκτην, πράγματι, διασχίζουν μόνον ποιμενικαὶ ἄτραποι, συνεχῶς ὀλιγώτερον χρησιμοποιούμεναι σήμερον. Ἡ διείσδυσις πρὸς τὸ Λασιθιον πραγματοποιεῖται εὐχερῶς ἐκ τῆς βορείου μόνον ἁκτῆς τῆς νήσου, δι' ὁδῶν βελτιωθεῖσάν προσφάτως, ἀλλ' ἀκόμη δυσβάτων. Ἡ ἐκκινουσα ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου ὁδὸς διανύει ἐπὶ ἄρκετὸν σειρὰν μικρῶν *καρστικῶν* βυθισμάτων, καθὼς καὶ τὴν μικρὰν κοιλάδα τῶν Ποτάμων.² Ἑτέρα ἀμαξιτὴ ὁδός, ἐκκινουσα ἐκ τῶν μικρῶν παραλιακῶν πεδιάδων τῆς βορείου ἁκτῆς, πρέπει νὰ διασχίσῃ ὄγκωδες τεκτονικὸν ἔπαρμα χαραδρωμένον ὑπὸ *ὑποχωρούσης διαβρώσεως*. Τρίτη, τέλος, ὁδὸς ἀνέρχεται εἰς τὸ Λασιθιον ἐκ τοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος καὶ ἐκ τῆς Κασταμονίτης, δυτικῶς, ἀκολουθοῦσα ἡμιονικὴν προσπέλασιν ἐπὶ τμήματος τῆς διαδρομῆς.

Ἡ ἀπομόνωσις δὲν ἀπέτελεσεν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐκμετάλλευσιν τοῦ βυθίσματος καὶ τῶν πλαγιῶν του πρὸ πολλοῦ· ἡ πόλγη αὐτῇ, κρυμμένη ἐντὸς τῶν ὄρεων, κατέστη κατὰ καιροὺς καταφύγιον διὰ τοὺς ἀγρότας. Ἡ βόσκησις, αἱ ἐκχερσώσεις, ἡ ἀποκοπὴ δασῶν (ἀναπόφευκτος ἐνίστε διὰ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου εἰς τὴν ὀθωμανικὴν διοίκησιν, καίτοι ἡ πόλγη οὐδέποτε κατελήφθη ὑπὸ τῶν Τούρκων), οἱ ἐμπρησμοί, τέλος, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν κρητικῶν ἐπαναστάσεων, ἐξηγοῦν τὴν ἀμέσως αἰσθητὴν πτωχείαν τοῦ φυτικοῦ τάπητος. Ἡ πόλγη δέχεται κατὰ κανόνα 900-1.200 χιλιοστὰ *ἔτετοῦ* ἐτησίως, ἡ ποσότης δὲ αὐτῆ ἀξάνεται μετὰ τοῦ ὑψομέτρου ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τῆς Δίκτης, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶναι τελείως ἀποψιλωμένη.

τὸ ἀγροτικὸν τοπίον

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀγροτικὸν τοπίον, πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ἡ αὐστηρὰ προσαρμογὴ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰς φυσικὰς συνθήκας. Μεγαλυτέρα ὅμως ἀνάλυσις ἐπιτρέπει ἀκολουθῶς νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι οἱ διάφοροι ἀγροὶ δὲν εἶχον πάντοτε τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα ἐντὸς τοῦ συστήματος καλλιεργείας οὔτε τὴν αὐτὴν οἰκονομικὴν σημασίαν· ἡ χρῆσις τῶν ἐποικίλλεν ἀνα-

1. Τὰ στοιχεῖα τῆς παρούσης μελέτης συνελέγησαν κατὰ τὸν μῆνα Ἰούλιον 1967.

2. Ὁ J.-C. Bonnefont παρέσχε πολὺτιμον περιγραφὴν ὅλης αὐτῆς τῆς περιοχῆς: «Note sur la morphologie du massif de Lassithi», εἰς *Bulletin de l'Association de géographes français*, ἀριθ. 334-335, 1965. Ἡ πόλγη τοῦ Λασιθίου ὀνομάζεται ἐκεῖ πόλγη τοῦ Τζερμάδου.

λόγος πρὸς τὰ τεχνικὰ μέσα τὰ ὁποῖα διέθετεν ἡ ἀγροτική κοινωνία καὶ πρὸς τὰς σχέσεις της μὲ τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον.

Ἐρευνητικῶς ἀνευρίσκει ἀμέσως εἰς τὴν πόλιν τοῦ Λασιθίου μερικὰς μεσογειακὰς παραλλαγὰς ὀργανώσεως τοῦ γεωργικοῦ χώρου: δηλαδὴ τὸ *ager* (καλλιεργούμενον ἔδαφος) καὶ τὸ *sallus* (μὴ καλλιεργούμενον ἔδαφος), τὰς ἀρδευομένας καλλιέργειας καὶ τὰς *ξηρὰς* καλλιέργειας... Οἱ χωρικοὶ ἀντιδιαστῆλουν τὰς ἀναβαθμίδας (καλλιεργουμένους κλιτῆς) ἀπὸ τὴν πεδιάδα, διακρίνουν ὄμως τὴν τελευταίαν εἰς κατ' ἔξοχον πεδιάδα καὶ εἰς ξηρικήν: *κάμπος* καὶ *ξηρόκαμπος*.

Αἱ νότιοι καὶ ἀνατολικοὶ κλιτῆς τῆς πόλης εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλά, οἱ εἰς αὐτὰς δὲ σχιστολιθοὶ ἐμφανίζονται εἰς τὴν βάση τῶν ἀββεστολίθων. Τὰ ἔδαφῃ ἦσαν δεκτικὰ ἐκγερασῶσων: εἰς ὅλην σχεδὸν τὴν κλιτὴν μέχρι 1.400 μέτρων ὕψους ἔχουν κατασκευασθῆ ἀναβαθμίδες καλλιέργειας. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ βόρειος κλιτὴ τοῦ βυθίσματος πολὺ ὀλίγον ἔχει καλλιεργηθῆ: αἱ ἀββεστολιθικοὶ κλιτῆς αἱ ὅποια περιορίζουν τὴν πόλιν εἰς αὐτὴν τὴν πλευρὰν καλύπτονται μόνον ἀπὸ *λεπτὰ* καὶ *ἀσνεχῆ* ἔδαφῃ· ἡ ὀλιγοστὴ βλάστησις φύεται εἰς τὰς ρωγμὰς τῶν βράχων· αἱ γεωργικαὶ κατακτήσεις περιορίσθησαν εἰς τὰ βυθίσματα μόνον, ὅπου συσσωρεύεται ἡ ἐρυθρὰ γῆ (*terra rossa*): εἰς τοὺς πυθμένας μικρῶν κοιλάδων, εἰς ξηρὰς κοιλάδας, εἰς δολίνας (*dolines*).

Ἡ Δίκτη τροφοδοτεῖ δι' ἀφθόνων ὑδάτων τοὺς χειμάρρους της, δημιουργοῦσα οὕτω μίαν ἀκόμη σημαντικὴν ἀσυμμετρίαν τοῦ τοπίου, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται εἰς τὴν πόλιν. Δύο μεγάλοι ἐποχικοὶ χεῖμαρροι ἐκβάλλουν εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ βυθίσματος, δημιουργοῦντες πεπλατυσμένους καὶ συμπλεκόμενους *κόνους*, ὅπου αἱ κοίται τὸν ἔχουν ἐν μέρει σταθεροποιηθῆ τεχνικῶς. Ὁ ἀνατολικὸς τομεὺς τοῦ βυθίσματος ἀντιστοιχεῖ οὕτω εἰς *ἀλλοῖβιον* δάπεδον, τὸ ὁποῖον ἔχει ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς βορειοδυτικὰ καὶ ἐπικαλύπτει προοδευτικῶς μερικοὺς ἀββεστολιθικοὺς λόφους (*hums*). Ὁ τομεὺς αὐτὸς εἶναι, ὡς καὶ ὁ τομεὺς τῶν ἀναβαθμίδων, ἀφιερωμένος σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς ξηρικὰς καλλιέργειας. Ἡ μεταφερθεῖσα καὶ ἀναμιχθεῖσα μὲ σημαντικὴν ἀναλογίαν χαλικῶν καὶ ἄμμου ἐρυθρὰ γῆ δίδει ἐκεῖ ἔδαφῃ ταχέως ἀποστραγγιζόμενα καὶ σχετικῶς ὄξινα, διότι ἀποβιβαστοῦνται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν· ἡ συσσώρευσις λίθων οἱ ὅποιοι ἀρρηθῆσαν ἐκ τῶν ἄγρῶν ἐπέτρεψε τὴν διευθέτησιν τῆς ἀρχικῆς κλίσεως τῶν κόνων καὶ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς διαφυγῆς πρὸς τὰ κάτω τῶν ὑδάτων *ἐπιφανειακῆς* διηθήσεως. Εἰς τοὺς ἄγρους φύονται ὀπωροφόρα δένδρα, κυρίως μηλέαι, τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι δύνανται νὰ φθάσουν εἰς τὰ ὀλιγώτερον ἀποβιβαστώμενα στρώματα τῶν ἀλλουβίων καὶ εἰς τὸ ὕδωρ ὑπογείων ροῆς τὸ ὁποῖον κυκλοφορεῖ βραδέως ἐντὸς τῆς μάζης τῶν κόνων· ὑπὸ τὰ δένδρα καλλιεργοῦνται ἐκ παραδόσεως τὰ δημητριακὰ.

Ἀπ' ἐναντίας, πρὸς τὰ κάτω, ὁ δυτικὸς τομεὺς τῆς πόλης ἀποτελεῖ πεδιάδα τελείως ἀποψιλωμένην, τῆς ὁποίας τὸ βραχῶδες περίγραμμα εἶναι εὐκρινέστερον καὶ ὀλιγώτερον διαβρωμένον ἀπὸ ὅ,τι πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ καρστικὴ πλημμυρὶς διατηρεῖται ἐνίοτε ἐδῶ ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου μέχρι τοῦ Μαρτίου, προτοῦ ἐκκενωθῆ τελείως διὰ τῶν *καταβοθρῶν*· αὐτὸ ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποκλεισθῆ ἡ φύτευσις δένδρων· ἐπειδὴ ὄμως τὰ ὑπόγεια ὕδατα εἶναι βαθύτερα, ὑπὸ μέγα πάχος ἀργιλικῶν πηλῶν, καὶ περισσότερον ἀσταθῆ λόγῳ τῆς γειτνιασεως τῶν καταβοθρῶν, μόνον αἱ ξηρικαὶ καλλιέργειαι εἶναι δυναταί: ἐπιανεύρισκομεν ἐδῶ δημητριακὰ τῶν ὁποίων ἡ σπορὰ πρέπει νὰ γίνῃ τὴν ἄνοιξιν.

Ἐνδιήμεσους τομεὺς ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ζώνην τῆς μεγίστης ἐκμεταλλεσεως ὑπογείων ὑδάτων, τὰ ὅποια εἶναι εὐκόλως προσιτὰ καὶ συντηροῦνται τακτικῶς διὰ τῆς διηθήσεως τῶν ὑδάτων τῶν χειμάρρων. Ὑψηλότερον, ὑπάρχουν μερικαὶ νησίδες ἀρδεύσεως, μεταξὺ τῶν ἀββεστολιθικῶν λόφων καὶ τῶν κόνων προσχώσεως, σχηματίζουσαι εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς πόλης τὰ ὀλιγώτερον συνεχῆ τοπία· διότι ἡ ὑπόγειος ροὴ τῶν χειμάρρων προσεγγίζεται ἐνίοτε ὑπὸ τῶν φρεάτων καὶ τῶν ἀντιλῶν, ὅπως μεταξὺ τῶν χωριῶν Ἁγίου Κωνσταντίνου καὶ Ἁγίου Γεωργίου. Εἰς τοὺς ἀρδευσίμους αὐτοὺς ἄγρους τὰ δημητριακὰ σπανίως ἐμφανίζονται σήμερον, κυρίως διὰ νὰ ἀναπαύσουν τὸ ἔδαφος μετὰ ἀπὸ πολλὰ ἔτη περισσότερον ἀπαιτητικῶν καλλιεργειῶν.

τὰ χωρία τῆς πόλης

Οἱ 19 οἰκισμοὶ τοῦ βυθίσματος ὑπάγονται σήμερον εἰς ἔνδεκα κοινότητας μὲ πληθυσμὸν 6.500 κατοίκων. Ὅλοι εὐρίσκονται εἰς τὰ ἄκρα τῆς πόλης, ἐπὶ τῶν πρώτων κλιτύων τῆς ὄρεινῆς περιφερείας ἢ τῶν ἀββεστολιθικῶν λόφων. Ἡ φροντίς διὰ τὴν προστασίαν ἐκ τῆς καρστικῆς πλημμυρίδος καὶ ἐκ τῶν πλημμυρῶν τῶν χειμάρρων ἠνέλησε πιθανῶς τὴν συστηματικὴν αὐτὴν ἐκλογὴν. Οὕτω τὰ χωρία εἶναι ἐγκατεστημένα εἰς τὴν πλεόν εὐνοϊκὴν θέσιν μεταξὺ τῶν συμπληρωματικῶν τύπων ἄγρῶν τοὺς ὁποίους ἐκμεταλλεῦνται. Πρόκειται διὰ τὰς μόνας εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου μονίμως ἐγκαταστάσεις εἰς ὑψόμετρον ἄνω τῶν 800 μέτρων. Ὅλαι αἱ πληροφορία, ἐξ ἄλλου, τῶν χρονικογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν¹ ἐνισχύουν τὴν ἂποψιν ὅτι τὰ χωρία κατῆλθον κατὰ 300 περίπου μέτρα ἐν σχέσει πρὸς τοὺς προϊστορικοὺς καὶ μινωικοὺς τόπους ἐγκαταστάσεως, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὴν ζώνην τῶν ξηρικῶν καλλιέργειῶν· οἱ χωρικοὶ τοῦ Κάτω Μετοχίου ἐνθυμοῦνται ἀκόμη τὴν περίπτωσιν ἐνὸς μικροῦ οἰκισμοῦ τῶν ἐγκατεστημένων ἀρκετὰ ἄνωθεν τῆς πόλης ὁ ὁποῖος ἔχει ἤδη καταστραφῆ καὶ ἐγκαταλειφθῆ.

1. Βλέπε Σπανᾶκη, *Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου κατὰ τὴ Βενετοκρατίαν*, Ἡράκλειον 1957.

Τὰ χωρία, κτισμένα εἰς πυκνὴν τάξιν, περιβάλλονται ὑπὸ σειρὰς μικρῶν κήπων μὲ περίπλοκον τεμαχισμόν καὶ *θαμνώδη περιφραξίν*, ὅπου φυτεύονται ὀπωροφόρα δένδρα: κερασαί, ἀχλαδέα, μηλέαι, συκαμινεαί (μουριές), καλλιεργούμεναι περισσότερον διὰ παρασκευὴν τοπικῶν οἴνουπνευματώδων ποτῶν. Πολλὰ χωρία φαίνεται ὅτι πολὺ ὀλίγον ἔχουν ἐξελιχθῆ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Victor Bérard, ὁ ὁποῖος ἐταξίδευσεν εἰς Κρήτην καὶ τὰ περιέγραψε, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος: οἰκίαι πενήτως κατασκευασμένοι, ὁδοὶ κακῶς συντηρούμεναι... Ὁ ἐξοπλισμὸς τῶν χωρίων μαρτυρεῖ, ἐν τούτοις, σήμερον τὴν γενομένην ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης πρόοδον· ἐπιτρέπει ἐπίσης τὴν ἱεράρχησιν τῶν 19 οἰκισμῶν, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ μικρότεροι περιλαμβάνουν ἑκατὸν περίπου κατοίκους, ἐνθὲ οἱ μεγαλύτεροι ἀποτελοῦν σχεδὸν κομποπόλεις μὲ 1.300 κατοίκους. Συνήθως ἔμποροι καὶ βιοτέχναι εἶναι οἱ καφεπόλαι (τὸν ὅποιον τὸ ὑψηλὸν κοινωνικὸν λειτούργημα ἀντισταθμίζει τὴν μικρὰν οἰκονομικὴν τῶν σημασιῶν), οἱ παντοπόλαι (μικρὰ κατὰστάματα μὲ μεγάλην ποικιλίαν εἰδῶν, μὲ περιορισμένα ἀποθέματα καὶ βραδυτάτην κίνησιν κεφαλαίων), οἱ κρεοπόλαι (πολυαριθμότεροι ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχουν περισσότεροι κτηνοτρόφοι), οἱ κουρεῖς καὶ μερικὸι καπνοπόλαι καὶ μικροπωληταί. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φαίνεται ἄρκετὰ κανονικὸς ἐν ἀναλογία πρὸς τὸν τοπικὸν πληθυσμόν: ἐν καφενεῖον διὰ 60 κατοίκους, ἐν παντοπωλεῖον διὰ 120. Πολλὰ χωρία διαθέτουν τὸν βασικὸν μόνον αὐτὸν ἔμπορικὸν ἐξοπλισμόν (τὸ Κάτω Μετόχιον, τὸ Καμινάκιον, ἡ Πλάτη, τὰ ὁποῖα φαίνεται, ἀπὸ κάθε ἄποψιν, ὅτι εἶναι τὰ ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένα τῆς κατηγορίας αὐτῆς): ἄλλα χωρία (τὸ Ψυχρόν, ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος, ὁ Ἄβρακόντες, τὸ Μέσα Λασιθίον) διαθέτουν ἐπὶ πλεόν εἰδικευμένας ὑπηρεσίας: ράπτῃν ἢ ὑφασματέμπορον καὶ ἐστιατόριον ἢ ξενοδοχεῖον, ἢ ἐργαστήριον πρώτης κατεργασίας ἀγροτικῶν προϊόντων: ἄλευρόμυλον, κηροποιεῖον, τυροκομεῖον. Ἐξ ἄλλου, οἱ ἐντόπιοι ἔμποροι ὑφίστανται τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν πλανοδίων πωλητῶν. Τὰ χωρία Ἄγιος Γεώργιος καὶ Τζερμιάδον εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένα, ὄχι μόνον μὲ τὴν ἄφθονίαν καὶ ποικιλίαν τοῦ ἔμπορίου καὶ τῆς προσφοράς ὑπηρεσιῶν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν παρουσίαν εἰς αὐτὰ ἰδρυμάτων τῶν ὁποίων ἡ δικαιοδοσία καὶ ἡ δραστηριότης ἐπεκτείνονται καὶ πρὸς τὰ ἄλλα χωρία: γυμνάσιον εἰς Τζερμιάδον, σταθμοὶ χωροφυλακῆς, δικηγορικὰ γραφεῖα, ἐργοστάσια ἀεριοῦχων ποτῶν, κτλ. Τὰ δύο αὐτὰ χωρία προσφοράς ὑπηρεσιῶν διεκδικοῦν τὸν τίτλον τῆς κομποπόλεως. Ἄλλὰ δὲν ὑπάρχει ἔμπορος ἢ βιοτέχνης ὁ ὁποῖος νὰ μὴ κατέχη ἢ νὰ μὴ ἐκμεταλλεῖται γαίαις: ὅλη ἡ κοινωνία τῆς πόλεως εἶναι ἀγροτικῆ. Τὰ 92,5% τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ ἀπασχολοῦνται εἰς τὴν γεωργίαν. Αἱ ἄλλα οἰκονομικὰ δραστηριότητες εἶναι περιορισμέναι. Αἱ προθηκαί-ψυγεῖα εἰς μερικὰ καφενεῖα-παντοπωλεῖα, ἢ προσπάθεια τοῦ καπηλείου νὰ

ἐμφανισθῆ ὡς ἐστιατόριον, ἢ τὸ ταξιδιωτικὸν αὐτοκίνητον τὸ ὁποῖον ἔρχεται εἰς ἀναζητήσιν καρστικῆς κοιλότητος ἀναφερομένης εἰς τὴν μυθολογίαν, ἀποτελοῦν σπάνια σημεῖα ἐκσυγχρονισμοῦ, πρόσθετον διακόσμῃσιν εἰς πεπαλαιωμένον οἰκοδόμημα. Πρέπει νὰ ἐγκαταλείψωμεν τὴν κυρίαν ὁδὸν καὶ τὴν ἄγορὰν τοῦ χωρίου διὰ τὸ διαιπιστώσωμεν.

Αἱ χαμηλαὶ οἰκίαι παρατάσσονται κατὰ μῆκος τῶν μικρῶν ὁδῶν, αἱ ὁποῖαι ἐξυπηρετοῦν τὸν διαβάτην ἢ τὸ ἀχθοφόρον ζῶον, ἐνθὲ εἶναι ἀκατάλληλοι διὰ τὴν ἄμαξαν ἢ τὸν ἔλκυστήρα. Οἱ τοῖχοι τῶν ἀγροτικῶν κτισμάτων ἔχουν κατασκευασθῆ διὰ λίθων συνηρμοσμένων μὲ πηλὸν καὶ ὀλίγην ἄβεστον, σπανίως δὲ ἔχουν παράθυρα. Τὸ δάπεδον τῶν δωματίων εὐρίσκεται συχνὰ χαμηλότερον τοῦ κατωφλίου, τὸ ὁποῖον διαχωρίζει τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας ἀπὸ τῆς λιθοστρώτου αὐτῆς. Ἡ στέγη εἶναι ἐπίπεδος: ἐπάνω εἰς λιθοκτίστους ἡμικυκλικὰς ἀψίδας στηρίζονται δοκοὶ ἢ χονδροὶ κλάδοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐναποτίθεται σειρὰ λεπτοτέρων κλάδων ἢ καλάμων. Ἡ στοιχειώδης αὐτῆ βάσις ἐπικαλύπτεται διὰ κονιάματος ἀργίλου, ἄμμου καὶ ἀχύρου, κατόπιν διὰ στρώματος πεπατημένου χώματος καὶ τέλος διὰ δευτέρου στρώματος κονιάματος. Κεραμεῖς ἐκ τοῦ Θραγανοῦ,¹ διερχόμενοι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐκ τοῦ Λασιθίου, κατασκευάζουν μεγάλα χονδροεῖδη ἄνευ πυθμένους πιθάρια, τὰ ὁποῖα τοποθετοῦνται εἰς γωνίαν τῆς στέγης αὐτῆς ὡς καπνοδόχοι. Ἡ πόλγη παραμένει χιονοσκεπὴ ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας τὸ ἔτος, ἀλλὰ αἱ στέγαι αὐταί, ὅταν συντηροῦνται τακτικῶς, προφυλάσσουν γενικῶς τὰς οἰκίας. Αἱ στέγαι αὐταὶ θεωροῦνται ἀναπόσπαστον τμήμα τῶ ἀπαραίτητον διὰ τὴν ἀγροτικὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν ζῶην χώρου: ἐκεῖ ὠριμάζουν οἱ καρποὶ καὶ τὰ λαχανικὰ κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ ἐκεῖ ξηραίνονται εἰς τὸν ἥλιον τὰ οἰκιακὰ ζυμαρικὰ: ἀποτελοῦν, ὑπεράνω τῶν δρομίσκων, δευτερον ἐπίπεδον κυκλοφορίας, τὸ ὁποῖον σπανίως χρησιμοποιεῖται σήμερον, κυρίως ὑπὸ τῶν παιδῶν καὶ τῶν γυναικῶν. Ἀφοῦ ἐδοκιμάσθησαν μερικὰ ἀμφικλινεῖς στέγαι ἐκ κεράμων, ἐγενικεύθη προφάτως ἡ χρῆσις σιδηροπαγοῦς σκυροδέματος, ἐπιτρέπουσα τὴν διατήρησιν τῶν ἐπίπεδων στεγῶν καὶ τὸν ἐκσυγχρονισμόν τῶν οἰκῶν: οἰκήματα μὲ ὀρόφους ὑπάρχουν πλεόν καὶ εἰς τὰ μικρότερα χωρία.

Ἐπιβιῶν ὁμοῦ ἐδῶ καὶ ἄλλα ἀρχαῖοι, οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν κυρίως εἰς τὴν παραγωγὴν τῶν δημητριακῶν. Τὰ μέσα ἀρόσεως εἶναι ἀρχέγονα. Εἶναι συνήθης ἡ χρῆσις τῆς σκαπάνης διὰ τὴν προετοιμασίαν ὀριζομένων ἀγρῶν. Τὸ ξύλινον ἄροτρον, ἄνευ τροχῶν, ἔχον στενὸν καὶ ἐπίμηκες ὄνιον ὀπλισμένον διὰ σιδήρου, χρησιμοποιεῖται ἀκόμη: εἶναι ἐργαλεῖον ἐλαφρόν, μὲ μίαν μόνον λαβὴν, τὸ ὁποῖον ἐλάχι-

1. Ἡ ποίησις τῶν ἀργίλων πλησίον τοῦ χωρίου αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται νοτιοδυτικῶς τοῦ Καστελλίου εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πεδιάδος, ἐπιτρέπει εἰς τοὺς κατοίκους νὰ φημιζοῦνται ὡς ἐξαιρετικοὶ κεραμεῖς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος.

στα δύναται νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν γῆν. Τὰ ζεύγη τῶν ζῶων, ἐξ ἄλλου, φέρουν μέτρον ἀποτελέσματος: οἱ ἀγρόται θέτουν τὰ βοεῖδη εἰς ζυγὸν ὁ ὁποῖος σπηρίζεται εἰς τὸν ὄμον τοῦ ζῶου καὶ πιάζει τὸν λαϊμόν, περιορίζων οὕτω τὴν δύναμιν ἔλξεως. Ἡ διαμορφώσις καὶ ἡ στένσις τῶν ἀγρῶν ἐπιβάλλουν ἀκόμη τὸν θερισμὸν τῶν δημητριακῶν διὰ τοῦ δρεπάνου· τὰ στελέχη, κοπτόμενα ὕψηλά, χρησιμεύουν ὡς χορτονομήτῃ λίπασμα. Τὰ ἄλωνα, περὶ τῶν χοριῶν, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ κοινῶ. Εἶναι κυκλικά, μὲ διάμετρον δέκα ἕως δώδεκα μέτραν, καλύπτονται ὑπὸ λῖαν κατεργασμένον, στυλιπνὸν καὶ ἀνθεκτικὸν στρώματος ἀργίλου καὶ περιορίζονται ὑπὸ λιθίνου περιβόλου. Ἐκεῖ ἀπλώνεται ἡ παραγωγή, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὰ ζῶα ἔλξεως καὶ οἱ γεωργοὶ σύρουν μέχρι περατώσεως τοῦ ἔργου τῶν βαρῶν ξύλινον δίσκον, ὅμοιον πρὸς τὸ *tribulum* τῆς ἀραβιότητος, μὲ μόνην τὴν προσθήκην σήμερον χονδροειδῶν μεταλλικῶν κοπτήρων, ἀντὶ αἰχμῶν ἐκ πυρίτου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, ἡ συγκομιδὴ ἀπασχολεῖ ἐπὶ πολλὸν χρόνον πολλὰς ἐργατικὰς χεῖρας, τῶν ὁποίων ἡ παραγωγικότης εἶναι χαμηλὴ. Παρὰ ταῦτα, οἱ τελευταῖοι ἀνεμόμυλοι δι' ἄλευρα ἔπασσαν νὰ λειτουργοῦν περὶ τὸ 1950: οἱ περισσότεροι, ἐν τούτοις, εὐρίσκοντο εἰς κατάλληλον θέσιν, εἰς διάσελον βορείως τῆς πόλεως, διὰ νὰ ἐπωφελοῦνται τῶν ἐπὶ τῶν ἀνέμων καὶ τῆς καθημερινῆς αὔρας ἢ ὅποια ἀνέρεται ἐκ τῶν παρακτίων πεδιάδων τῶν Μαλιῶν καὶ τῆς Χερσονήσου· ὁ συναγωνισμὸς ὁμομερικῶν μικρῶν βιοτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων μὲ μηχανικοὺς μύλους συνέβαλεν εἰς τὴν παρακμὴν τῶν, ἢ ὅποια ἐξ ἄλλου ἐπῆλθε προοδευτικῶς καὶ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειπιν τῆς σιτοκαλλιέργειας: σημεῖον ἀλλαγῆς εἰς τὸ τοπίον καὶ εἰς τὴν οἰκονομίαν τοῦ Λασιθίου.

Αἱ μέθοδοι παραγωγῆς, ὡς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἀγροτικῆς ἐργασίας εἰς τὸ Λασιθίον, δίδουν τὴν ἐντύπωσιν ἐνὸς κόσμου ὁ ὁποῖος παρέμεινεν ἐπὶ πολλὸν χρόνον κλειστὸς καὶ ἀπομονωμένος· μία περισσότερον προσεκτικὴ μελέτη, ὅμως, ἐπιτρέπει κατόπιν νὰ διακρίνωμεν ποῖα εἶναι αἱ συνθέτεροι καὶ ἀναγκαῖαι σχέσεις τὰς ὁποίας διατηροῦν οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Παρὰ τὴν καθυστέρησιν τῆς εἰς τὴν τεχνικὴν, ἡ ἀγροτικὴ κοινότης τοῦ Λασιθίου ὀδηγεῖται εἰς τοιαῦτα οἰκονομικά κυκλώματα, ὥστε οἱ χωρικοὶ, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τὴν αὐτάρκειαν, νὰ ἐξαρτῶνται συνεχῶς περισσότερον ἐκ τῶν μηχανισμῶν τῆς ἀγορᾶς. Ἡ διακοπὴ τῆς λειτουργίας τῶν ἀνεμομύλων δι' ἄλεσιν συμπίπτει μὲ τὴν διάσπασιν τῆς μονόσεως.

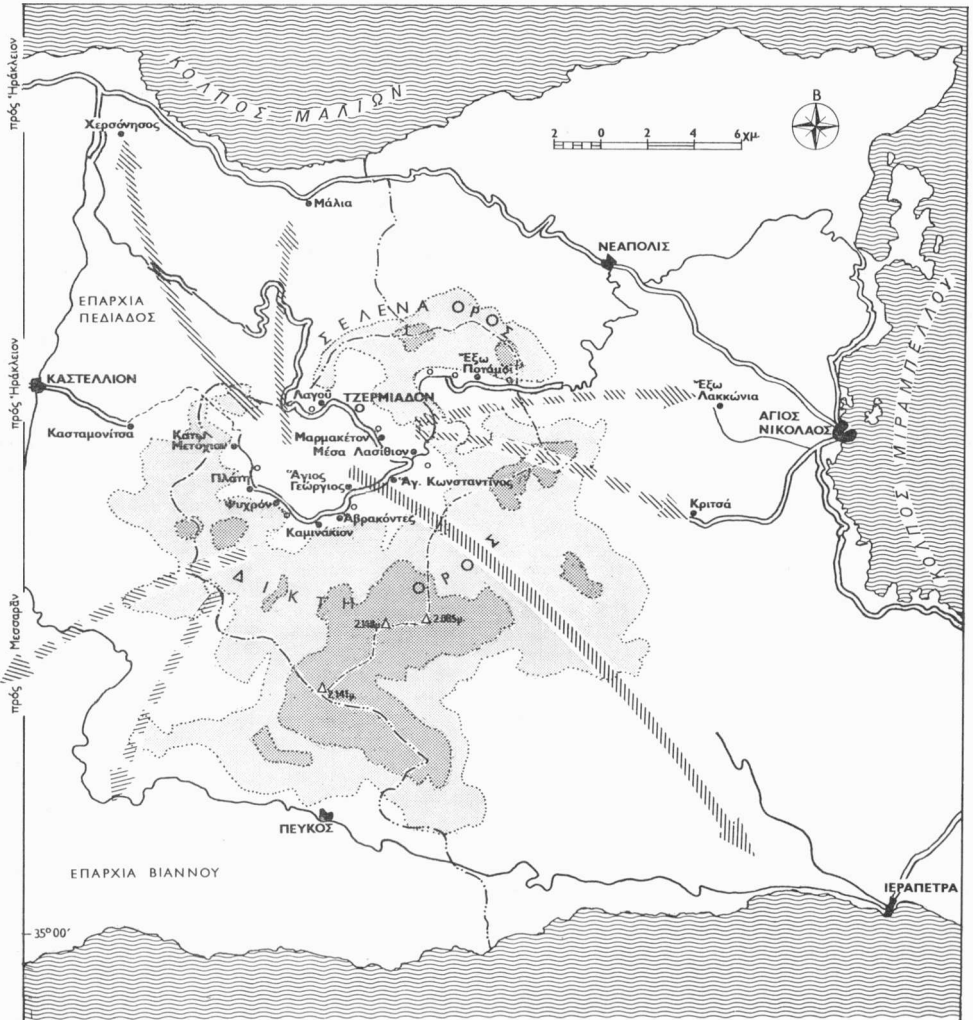
ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία: μεταβολαί

Ἡ ὑποχώρησις τῶν δημητριακῶν καὶ ἡ μερικὴ τῶν ἀντικατάστασις διὰ ἀρδευομένου καλλιεργῶν καθιερώνει τὴν ἀνατροπὴν τῆς παλαιᾶς ἀγροτικο-ποιμνικῆς ἰσορροπίας.

Ἐπὶ πολλὸν χρόνον οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου ἐπέδωξαν τὴν εἰς μέγιστον βαθμὸν ἐπέκτασιν τῆς καλλιέργειας σίτου. Τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος (*ager*) ἐπεξετάθη παραλλήλως πρὸς τὴν δημογραφικὴν πίεσιν, ἐνθ' οἱ ἐμπορικὸι ἀντικειμενικοὶ σκοποὶ παρέμειναν δευτερευόντες καὶ δὲ ἐξυπηρετήθησαν ὑπὸ τῆς ποιότητος τῶν προϊόντων: κατὰ τὸ ἔτος 1639, Ἐνετὸς δημοσίως ὑπάλληλος ἐλυπέτο διότι ὁ σίτος τοῦ Λασιθίου ἦτο κατὰλληλος μόνον διὰ παξιμάδια. Διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἀγρῶν ἔπρεπε νὰ διευθετηθῇ ἡ κοίτη τῶν χειμάρρων διὰ νὰ περιορισθῶν αἱ ὑπερχειλίσεις τῶν· ἔπρεπε νὰ κατασκευασθῶν ἀναβαθμίδες συχνὰ ὕψους μεγαλυτέρου ἀπὸ τὸ πλάτος τῶν διὰ νὰ καλλιεργηθῶν τὰ ἀρόσιμα ἐδάφη εἰς πλευρὰς πολὺ κεκλιμένας, ἐνθ' συγχρόνως θὰ ἀπεφεύγετο ἡ διάβρωσις τῶν. Ὁ τομεὺς τῆς πόλεως ὁ ὁποῖος πλημμυρίζει ἐξωπλίση κατάλληλως, ὥστε νὰ ἐπιτρέπῃ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἐαρῶν δημητριακῶν: ἀπὸ τοῦ Κάτω Μετοχίου μέχρι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἀπὸ τοῦ Ψυχροῦ μέχρι τοῦ Λαγοῦ, ἡ διάνοξις τῶν ἀγροτικῶν ὁδῶν καὶ τὰ ὄρια τῶν ἀγρῶν καθορίζονται ἀπὸ τὴν διάταξιν τῶν τάφρων ἀποστραγγίσεως αἱ ὁποῖαι κατασκευάσθησαν διὰ νὰ ἐπιταχύνεται ἡ ἀπορροῇ τῶν ὑδάτων κατὰ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος καὶ νὰ ἀποφεύγεται ἡ παραμονὴ τῆς πλημμυρίδος ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος. Ἡ διευθέτησις αὐτῆς τῆς πόλεως εἶναι παλαιωτάτη, ἀλλὰ δὲν ἔχει καταργησθῆναι τελείως τὸ προϋπάρχον πικνὸν ὁδικὸν δίκτυον τὸ ὁποῖον συνδέει τὰ κυριώτερα χωρία τοῦ βυθίσματος καὶ κομβοῦται εἰς τὸ κέντρον τῆς πεδιάδος, πλησίον ἐκκλησίας, τόπου προσκυνήματος τῶν χωρικῶν μετὰ τὸν θερισμὸν· τὰ ἐγγειοβελτιωτικά αὐτὰ ἔργα κατασκευάσθησαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, κατὰ τὴν φάσιν τῆς δημογραφικῆς ἀναπτύξεως ἢ ὅποια χαρακτηρίζει τὸν ὕστερον μεσαιῶνα. Ἐκδιωχθέντες κατὰ τὸ ἔτος 1263 ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν διὰ τῆς βίας, κατόπιν πολλῶν ἐξεγέρσεων, οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου ὑπεχρέωθησαν νὰ ἐγκατασταθῶν ἐκτὸς τοῦ ὄρους, τὸ δὲ βύθισμα ἐκηρύχθη ἀπηγορευμένη ζώνη κατὰ τὸ 1343· αὐτὸ φανερῶναι τὰς δυσκολίας τὰς ὁποίας συνήνησεν ὁ στρατιωτικὸς ἀποικισμὸς εἰς τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν περιοχὴν. Ἡ ἀπαγόρευσις ἤρθη τὸ 1463, αὐτὸ δὲ ἐπέτρεψε τὴν ἐφαρμογὴν προγράμματος ἀξιοποιήσεως διὰ τὴν παραγωγὴν δημητριακῶν, σπηριζομένου ἐπὶ μεγάλῳ ἔργον ὑποδομῆς, ἴχνη τῶν ὁποίων διακρίνομεν ἀκόμη εἰς τὸ ἀγροτικὸν τοπίον· μετὰ τὸ 1543, οἱ Ἐνετοὶ ἐγκατέστησαν εἰς Λασιθίον πρόσφυγας ἐκ τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ πληθυσμακαὶ αὐταὶ μετακινήσεις καὶ ἡ ἀνάκτησις τῶν ἀγρῶν ἔδωσαν εἰς τὸ Λασιθίον τὴν ὄψιν τὴν ὅποιαν διετήρησεν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 15ου αἰῶνος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος μας.

Τὸ καλλιεργούμενον ἔδαφος, ἐκτενόμενον τόσον εἰς τὴν πεδιάδα ὅσον καὶ εἰς τὰς κλιτῆς τοῦ ὄρους, ἀφαιρούτο ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ δημητριακά: κριθή, σίτος, σίκαλις, πάλιν σίτος, ἐνίοτε ὄρυζος, πάλιν σί-

- ύψόμετρον άνω των 1.000μ.
- ύψόμετρον άνω των 1.400μ.
- όρια νομών Ήρακλείου-Λασιθίου
- όρια έπαρχίας Λασιθίου

- έποχική μετανάστευσις
- όριστική μετανάστευσις
- άσφαλτοστρωμένη όδός
- μη άσφαλτοστρωμένη όδός
- ήμιονική όδός

τος, κτλ... καλλιεργούμενα εκεί κατά μίαν κυκλικήν διαδοχήν, την όποίαν μόνον ή έξάντλησις του εδάφους διέκοπτεν· οί άγροί παρέμενον τότε δια βραχείαν περίοδον εις άγρανάπανσιν, αλλά ή άρσις της γής συνεχίζετο, διά νά συγκρατηθή καλύτερον ή ύγρασία. Περιορίζετο ούτω τó μη καλλιεργούμενον έδαφος εις τάς περισσότερον αποτόμους ή ξηράς κλιτύς και εις τούς ύψηλους βοσκοτόπους, όπου κατά τó θέρος έσύχναζον πρόβατα και αίγες. Τα όρια όμως μεταξύ καλλιεργούμενου και μη καλλιεργούμενου εδάφους παρέμενον άσαφή, διότι καθορίζοντο εκ του πάχους τών εδαφών και εκ της ύπάρξεως ύδατος· εις την πεδιάδα, οί άσβεστολιθικοί λόφοι και τά περισσότερον χαλικιώδη τμήματα τών κόνων προσώσεως έχρησιμολογούντο άσφαλός ως βοσκοτόποι και κατά μίαν συνήθειαν, ή όποία διατηρήθη, τά ποιμνια έβροσκον εις την χλόην τών δημητριακών τόν χειμώνα και εις τά στελέχη τών σιτηρών μετά τόν θερισμόν. Πολλά εκμεταλλεύσεις είχαν πόρους εξ άγρών και ποιμνίων· άλλα όμως οικογένεια άπέζωνον μόνον εκ της κτηνοτροφίας.

Η μεταβολή ήπηρεσε συνέπεια μιās άλλαγής εις την τεχνικήν. Η εισαγωγή, κατά τάς αρχάς του αιώνος μας, άντλιών κινουμένων υπό άνεμομόλκων κατέστησε δυνατήν την άρδευσιν εκτεταμένων επιφανειών. Οί χωρικοί είχαν ήδη ώρισμένα γνώσεις περι άρδευόμενης, διότι ή άρδευσις εφαρμόζεται από πολύ παλαιά εις Λασιθίον, άφεώρα όμως επί μακρόν εις περιωρισμένας εκτάσεις. Φρέατα δι' εκκρεμούς επέτρεπον την άξιοποίησιν του έγγύστερον προς την επιφάνειαν φρεατικού ύδροφόρου όριζόντος της πεδιάδος· ή παροχή των εξησφάλιζεν την άρδυσιν μικρών μόνον επιφανειών και ή λειτουργία των άπητεί πολλήν εργασία· αλλά έπρόκειτο τότε διά την άρδυσιν μερικών άγρών βάμβacos εις την πεδιάδα. Πολλά πηγαί, εξ άλλου, έτροφοδότου μικρά δίκτυα διανομής· τó σύστημα αυτό εξυπηρετεί ιδιαίτερος τούς κήπους και όπωρώνας περί τών χωριών, διατηρείται δέ σήμερα περισσότερον εις την ακοιλιάδην της Πλάτης, χάρις εις την άφθονίαν πηγών και την παρουσίαν άσβεστολίθων και σχιστολίθων, τά όποια εύρίσκονται εις τήν διάθεσιν τών κατοίκων του χωρίου. Η χρήςις τών πηγαίων ύδάτων παραμένει εις Λασιθίον, κατά παράδοσιν παλαιότεραν της Ένετοκρατίας, άτομική ιδιοκτησία. Η παράδοσις αυτή έπεκράτησεν εις την πόλιν και προκειμένου περι του φρεατικού ύδροφόρου όριζόντος, όδηγήσασα εις πολλαπλασιασμόν τών μηχανημάτων άντλήσεως· σήμεραν άντιστοιχούν 8.000 άνεμομόλκοι και άντλία με κινήτηρα εις άρδευομένην επιφάνειαν 14.000 στρεμμάτων· οί μύλοι φθάνουν εύκόλως τόν πρώτον όριζόντα, εις βάθος 8-10 μέτρον περίπου, αλλά άπαιτούνται κινήτηρες διά νά άντληθ ή δεύτερος, περι τά 14-16 μέτρα.

Η άρδευσις μετέβαλε ριζικώς τó τοπίον του βυθίσματος· ή huerta ή όποία έδημιουργήθη εις τó χαμη-

λότερον τμήμα της πεδιάδος έρχεται εις αντίθεσιν προς τάς κλιτύς, αί όποια άμειροούνται εις ξηρικές καλλιεργείας· ύπάρχει επίσης αντίθεσις μεταξύ τών άγρών όπου διατηρείται ή παλαιά κυκλική καλλιεργεία δημητριακών, με άκανονίστους περιόδους άνασκαπτομένης άγρανάπαύσεως, και τών άγρών όπου αί καλλιεργείαι επαναλαμβάνονται από έτους εις έτος χάρις εις την ύπαρξιν ύδατος. Η προτιμήσις όμως της καλλιεργείας γεωμήλων εις την huerta όφείλεται εις αίτιαν άνάλογον προς εκείνην ή όποία επέδρασε και εις την εξάπλωσιν τών δημητριακών· νά τραφή ό συνεχώς αυξανόμενος πληθυσμός. Έν τούτοις, ή εφαρμογή της άρδευσεως, ή όποία εξασφαλίζει ύψηλάς αποδόσεις, άπητεί άφθόνους εργατικές χείρας επί μακράς περιόδους ετησίως. Η άρδευσις συγκαταλέγεται ούτω μεταξύ τών διαφόρων μηχανισμών οί όποιοι ώδήγησαν εις ελάττωσιν της καλλιεργούμενης άγροτικής επιφανείας, εις συγκέντρωσιν τών καλλιεργειών εντός της άρδευσίμου ζώνης και εις την έγκατάλειψιν της κτηνοτροφίας υπό τμήματος του πληθυσμού.

Η παραδοσιακή κτηνοτροφία θά άποτελή άπλήν μόνον άνάμνησιν εις τó έγγύς μέλλον· αί τελευταία κλοπαί ζώων συνέβησαν περι τó έτος 1949-50· με τάς συνδεόμενας προς την κτηνοτροφία παραδόσεις εξαφανίζεται και μέρος της παλαιάς οικονομίας. Πολλοί ποιμένες έπεζήτησαν νά αποκτήσουν κήπους εις την huerta, όπου ή εξάπλωσις τών άρδευομένων καλλιεργειών περιώριζε την ελευθέραν βόσκησιν· άλλοι άνεζήτησαν εργασία εκτός του Λασιθίου. Εις την αρχήν, ή πυκνότης της κατοικήσεως, εντός συμπαγούς και συνδεδεμένης κοινωνίας, είχαν όδηγήσει εις την όργάνωσιν νομαδικής κτηνοτροφίας, ή όποια έπέτρεψε την εκμετάλλευσιν, με ελάχιστον εργατικόν δυναμικόν, της πυκνής χλόης μακρύτερον και ύψηλότερον της ζώνης τών δημητριακών· εν τούτοις, άντεστοίχουν εξ ποιμένες εις δέκα καλλιεργητάς κατά την άπογραφήν της Κρήτης τó 1881. Η παρακμή του συστήματος αυτού από του 1920 και εξής φαίνεται νά εκφράζη την κατάρρευσιν του κόσμου τών χωριών, ό όποίος πλέον έθιγη περισσότερον εκ της μεταναστεύσεως παρά εκ της εφαρμογής νέας τεχνικής της κτηνοτροφίας. Παράλληλως, ό κοινωνικός ρόλος του ποιμένου χάνει την λάμψιν του, ενθ ό χωρικοί και οί λαχανοκηπουροί ύπερηφανεύονται ότι άσασχολούνται εις ένα μόνιμον τόπον· διατηρούνται μόνον όλίγα ποιμνια με μερικάς εκατοντάδας αιγών και προβάτων, καθώς και μία εικοσάς ειδικευμένων κτηνοτρόφων. Οί κάτοχοι μετρίων ποιμνίων ενώνουν ταυτα άνά τρείς ή τέσσαρες, άσכולούμενοι ενάλλαξ με την φύλαξιν των εις τó όρος μέχρι του τέλους της περιόδου του γάλακτος, φροντίζοντες συγχρόνως τάς άρδευόμενας τών καλλιεργείας· τó υπόλοιπον του θέρους τά ποιμνια παραμένουν εις ύψηλότερα κατά τó μάλλον ή ήττον μέρη, ή δέ χαλαρά των επίβλεψις άνατίθεται εις μερικούς ποιμένας και τούς σκύλους

των. Κάθε καλλιεργητῆς ὄμως διατρέφει πλησίον του ἐπὶ πλέον μερικά παχέα πρόβατα καὶ γαλακτοφόρους αἰγας, καθὼς καὶ ζῆα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἐργασίαν του: ὄνον ἢ καὶ ἥμιον, διὰ τὴν μεταφορὰν ἢ τὴν ἄρσιν μέρους τῶν ἀναβαθμίδων, καὶ μίαν ἢ δύο ἀγελάδας, αἱ ὁποῖαι χρησιμοποιοῦνται ἀκόμη εἰς τὰς ἐργασίας, παρὰ τὴν πρόσφατον ἐμφάνισιν ἐλκυστήρων καὶ μηχανικῶν μέσων καλλιέργειας. Ὁ πολλαπλασιασμός τῶν μηχανικῶν αὐτῶν μέσων ἔχει ἄραγε σχέσιν μὲ τὴν ταχεῖαν ἐλάττωσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὄνων; Τὰ περισσότερα ζῆα χρησιμοποιοῦνται διὰ τὴν διατροφὴν τῆς οἰκογενείας καὶ διὰ τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας. Τὸ ἔριον νήθει, καὶ ὑφαίνεται ἐντὸς τῆς οἰκίας, τὸ γάλα καὶ ὁ τυρὸς καταναλίσκονται εἰς τὸ χωρίον· οἱ ἄμμοι τοῦ ἔτους πωλοῦνται τὸ Πάσχα, τὰ 70% δὲ τὸν μῶσχον πωλοῦνται τριῶν μηνῶν, ὅτε παρέχουν περιορισμένον μόνον κέρδος.

Ἐναντι τῶν μορφῶν αὐτῶν στασιμότητος καὶ παρακμῆς, ἐμφανίζονται μερικά σημεῖα ἀνανεώσεως. Αἰγες, ἀνάδες καὶ γαλακτοφόροι ἀγελάδες βελτιοῦνται διὰ διασταυρώσεως μὲ εἶδη καλυτέρας ποιότητος. Ἡ μηδικὴ σημεῖωνει, ἐξ ἄλλου, τὴν ἐμφάνισιν τῶν καλλιεργουμένων κτηνοτροφικῶν φυτῶν. Καμμία ὄμως ἐμπορικὴ ζήτησις δὲν στηρίζει μέχρι τοῦδε τὴν περιορισμένην αὐτὴν προσπάθειαν. Ὑπάρχει μόνον ἓν τυροκομεῖον, ὁργανωθὲν ὑπὸ τοῦ κοινοτικοῦ συνεταιρισμοῦ τοῦ Μέσα Λασιθίου: ἐγκατεστάθη κατὰ τὸ 1962 καὶ εἶναι τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην· ἐπεξεργάζεται σχεδὸν 70.000 λίτρα γάλακτος ἐτησίως διὰ τὴν παρασκευὴν τυροῦ, ἀλλὰ δὲν διαθέτει ἀκόμη πλήρεις ἐγκαταστάσεις καὶ ὀφείλει νὰ ἐνοικιάσῃ ψυκτικὴν ἀποθήκην εἰς τὸ Ἡράκλειον διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν παραγωγὴν του, τῆς ὁποίας τὸ μεγαλύτερον μέρος ἀπορροφεῖται ὑπὸ τῶν μελῶν τοῦ συνεταιρισμοῦ.

Ἐν τούτοις, τὸ μὴ καλλιεργούμενον ἔδαφος ἐπεκτείνεται εἰς βῆρος τοῦ καλλιεργουμένου: αἱ ὀλιγώτερον προσεγγιζόμενες ἀναβαθμίδες δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν· εἰς ἄλλας ἐγκαταλείπουν τὴν συνήθειαν ἀρσεως τῆς ἀγροκαπνύσεως, ἢ δὲ διαδοχῆ τῆς καλλιέργειας δημητριακῶν καθίσταται ἀνόημαλος. Ὅλη αὐτὴ ἡ ἔκτασις ἐλαττοῦται, τείνουσαι νὰ περιορισθῇ εἰς τὰς καλυτέρας καὶ τὰς πλέον προσεγγιζόμενας περιοχάς, περὶ τῶν χωρίων, εἰς τοὺς πυθμένας τῶν μικρῶν κοιλάδων, ὅπου συγκεντρῶνται ἢ καλλιεργήσιμος γῆ καὶ τὸ ὕδωρ τῶν μικρῶν ποταμῶν; ἢ παρουσία ὀπωροφόρων δένδρων εἰς τὰς ἀναβαθμίδας ἀπαλύνει τὴν ἐντύπωσιν ἐγκαταλείψεώς τῶν· ἐν τούτοις, ἐκεῖ ὅπου αἱ ἀναβαθμίδες εἶναι δύσκολον νὰ διατηρηθῶν ὀλόκληρον, περιορίζονται εἰς μικρὰ τμήματα. Τὰ δένδρα εἶναι καρυαὶ καὶ κυρίως Ἀμυγδαλέαι· αἱ τελευταῖαι ὄμως εὐρίσκονται, εἰς τὸ Λασιθίον, εἰς τὸ ὄριον τῆς *οἰκολογικῆς* τῶν ζῶνης, ἢ δὲ βελτιώσεως τῶν δι' ἐμβολιασμόν δὲν προφυλάσσει τὴν συγκομιδὴν ἀπὸ τῆς ἀπειλῆς τῶν ὄψιμων παγετῶν· διὰ τὸν λόγον αὐτὸν συνιστᾶται ἡ καλλιέργεια ἀχλαδῶν εἰς τὰς παλαιὰς ἀναβαθμίδας δημητριακῶν, τοῦτο δὲ ὑποδει-

κνύεται καὶ ὑπὸ τῆς φυσικῆς βλαστήσεως. Τέλος αἱ μηλέαι ἀφθονοῦν εἰς τὸ ξηρὸν τμήμα τῆς πεδιάδος καὶ καταλείπουν κάθε χρόνον πλεονάσματα πρὸς ἐμπορίαν· ἡ ἀγορὰ τῶν ὄμων δὲν ἔχει ὁργανωθῆ καλῶς καὶ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἐντοπιῶν εἶδους δένδρων διὰ στελεχῶν τοῦ εἶδους *Deliciosus* προηγεῖται τῆς ἐγκαταστάσεως ψυκτικῶν ἀποθηκῶν καὶ τῆς ὁργανώσεως συνεταιρισμοῦ πολλήσεως.

Ἡ *huerta* ἀπασχολεῖ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν διαθεσίμων ἐργατικῶν χειρῶν· τὰ γεώμηλα καταλαμβάνουν τὰ 70% τῶν καλλιεργουμένων ἐπιφανειῶν: 9.000 στρέμματα. Ἐπρόκειτο εἰς τὴν ἀρχὴν διὰ καλλιέργειαν διατροφῆς ἱκανῶν νὰ καλύψῃ τὸ ἔλλειμμα εἰς δημητριακὰ· αἱ ἀποδόσεις ὄμως φθάνουν σήμερον τοὺς δύο τόνους κατὰ στρέμμα καὶ ἐπιτρέπουν τὴν πᾶσιν μέρους τῆς συγκομιδῆς ἐκτὸς τοῦ Λασιθίου. Λόγω τοῦ μεγάλου ὕψομέτρου καὶ τῆς παρατάσεως τῆς ἡμετέρας τῶν καλλιεργουμένων ἐδαφῶν, ἡ παραγωγή δὲν εἶναι πρόμος: ἡ συγκομιδὴ ἀρχίζει εἰς τὸ τέλος τοῦ θέρους καὶ αἱ πωλήσεις πραγματοποιοῦνται, μῆθρ διαφόρων ἐμπορίων, εἰς τὰς πόλεις τῆς Κρήτης... Αἱ ἄλλαι καλλιέργειαι τῆς *huerta* συνίστανται εἰς λαχανικὰ ἐπιτοπίου καταναλώσεως: κυρίως φασόλοι, συμπληρωματικῶς κύαμοι ἢ πῖσα (μιτζέλια), τὰ ὅποια εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῶν ὡς ὑπολείμματα τοῦ παλαιοῦ συστήματος καλλιέργειας, ὅτε ἐκυριάρχουν τὰ δημητριακὰ, καὶ τῆς παλαιᾶς διαίτης.

αἰσθητὴ ἢ ἔλλειψις γῆς

Ἡ μεταμόρφωσις τῆς πόλης τοῦ Λασιθίου εἰς *huerta* ἀποτελεῖ παράδειγμα τῆς τεχνικῆς τῆς ἀρδεύσεως εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς Μεσογείου: ἡ συντήρησις τῶν καταβοθρῶν, ἐξασφαλίζουσα ἱκανοποιητικὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῆς στάθμης τοῦ φρεατικοῦ ὀρίζοντος, μετεμόρφωσεν τὴν ἀγροτικὴν οἰκονομίαν καὶ συνέβαλεν εἰς τὴν δημιουργίαν νέου ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐννοεῖται ὑπὸ συνεχῶς περισσώτερον ἀποτελεσματικῶν τεχνικῶν μέσων. Ἄλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ διατήρησις τῆς ἀγροτικῆς δομῆς ἐμποδίζει τὴν νέαν τεχνικὴν καὶ τὸ νέον σύστημα καλλιεργείων νὰ φθάσῃ εἰς οἰκονομικὴν ἐπιτυχίαν.

Αἱ γεωργικαὶ ἐκμεταλλεύσεις εἶναι μικραὶ· ἡ μέση ἐπιφάνεια κατὰ ἐκμετάλλευσιν εἶναι 20 περίπου στρέμματα, ἐκ τῶν ὁποίων 7 ἀρδεύονται· πολλὰ ὄμως ἐκμεταλλεύσεις ἔχουν δύο μόνον ἀρδεύόμενα στρέμματα, αἱ δὲ μεγαλύτερα 10-15 ἀρδεύόμενα στρέμματα. Ἡ ἐκτίμησις τῶν ἐκτάσεων τὰς ὁποίας ἐκμεταλλεύονται διὰ ξηρικῆς καλλιέργειας εἰς χωρικοὶ εἶναι ἐλάχιστοι ἀκριβῆς, διότι «τὰ ξηρικά χωράφια δὲν ἀξιζοῦν τίποτε», ὡς λέγουσι οἱ ἴδιοι· ἔτισης, οἱ χωρικοὶ δὲν ὑπολογίζουν τὸ μὴ καλλιεργούμενον ἔδαφος (*salts*), ἀκόμη καὶ ὅταν πρόκειται περὶ ἰδιοκτησίας τῶν. Ἡ ἄμεσος ἐκμετάλλευσις τῶν ἀγρῶν ὑπὸ τῶν ἰδιοκτητῶν τῶν ἐφαρμόζεται εἰς τὴν μεγάλην πλειο-

νότητα των περιπτώσεων: έν τούτοις, τό πέμπτον ή τό τέταρτον των καλλιεργουμένων γαιών έχουν εκμισθωθή ή εδóθησαν ώς *έπίμορτοι*. Πρόκειται είτε διά ίδιοκτησίας Λασιθιωτών οι όποιοι δύνανται κατοικούν πλέον εκεί ή διά μοναστηριακάς γαίας: εις τās τελευταίας αυτός περιλαμβάνονται κτήματα παραχωρηθέντα από των χωρικών πρός τās μονάς κατά την Τουρκοκρατίαν (βακούφια),¹ τά όποια όλίγον κατ' όλίγον περιήλθον διά τής χρήσεως εις αυτάς. Άλλά εις τήν Μονήν Κρυσταλλένιας (τό τελευταίον εκ των τριών μοναστηρίων του Λασιθίου) άπέμειναν μερικά μόνον εκατοντάδες στρεμμάτων: οι μοναχοί παραχώρησαν διπλασίαν έκτασιν κατά τό 1935, είτε εις συνεταιρισμούς εφέδρων άξιωματικών οι όποιοι μετεπόλησαν τά μεριδιά των, είτε εις τήν Έκκλησίαν τής Κρήτης.² Τά *έπι μορτή* συμβόλαια άφορούν εις τās άρδευσίμους γαίας: ό εκμισθωτής και ό έπίμορτος ένοικιαστής αναλαμβάνουν έξ ήμισσίας τās δαπάνας καλλιεργείας και διαμοιράζονται έξ ίσων τήν συγκομιδήν, άλλα ό έπίμορτος ένοικιαστής παρέχει τās εργατικάς χείρας—άπασχόλησιν μελών τής οικογενείας του ή ήμερομισθίων εργατών. *Η μίσθωσις* άφορξ εις τούς άγρους ξηρικής καλλιεργείας.

Αί εκμεταλλεύσεις, επί πλέον, είναι πολυτεμαχισμένες και δισκορπισισμένες: ή μέση εκμετάλλευσις περιλαμβάνει δωδεκάδα τεμαχίων, τά όποια είναι δυνατόν νά εύρίσκονται εις μεγάλην άπόσταση μεταξύ των: αυτό όφείλεται τόσον εις τον τρόπον άξιοποίησεως των διαφόρων τμημάτων γής όσον και εις τās συνηθείας κληροδοτήσεως: άρρενες και θήλειες διαμοιράζονται έξ ίσου τά κτήματα των γονέων των.

Τό μικρόν μέγεθος και ό τεμαχισμός των εκμεταλλεύσεων δημιουργούν όλεθρίας συνεπειάς: άπόλεια χρόνον πρός μετάβασιν από άγρου εις άγρόν, άπόλεια γής εκ του πλήθους των όριων μεταξύ άγρων και του πλήθους των προσβάσεων, άπόλεια μηχανικής ένεργείας—διότι και όταν άκόμη ή ίσχυς των κινητήρων των άντλητών είναι άνάλογη πρός τό βάθος του υπογείου ύδατος, είναι δυσανάλογη πρός τήν έπιφάνειαν ή όποια πρέπει νά άρδευθή. Άκόμη και αί πλέον άσημαντοι ποιοτικά διαφοραί αί όποιαί παρετηρήθησαν υπό των χωρικών μεταξύ των διαφόρων άγρων καθίστανται εμπόδιον εις κάθε σχέδιον συστηματικού άναδασμού: μόνον εις τήν κοινότητα Ψυχρού ή πλειονότης των άρχηγών εκμεταλλεύσεων εκηρύχθη ύπερ τής προσπαθείας αύτής, ή όποια κάμνει περισσότερον δυσχερή τήν διανομήν των σημείων όπου ύπάρχει ύδωρ και των εγκαταστάσεων άντλήσεως.

1. Wakf: πρόκειται εδώ διά θρησκευτικών κληροδοτήμα άνάλογον πρός τό habous τής βορειοδυτικής Άφρικτής, τό όποιον ήτο σύνθηες έν Έλλάδι. Τό έπανευρομέν εις τήν περίπτωσιν των μεγάλων δασών τής βορείου Πίνδου (πρβλ. M. Sivignon, *Les pasteurs du Pinde septentrional*, έκδοσις του Έθνικου Κέντρου Κοινωνικών Έρευνών, 1968).

2. Η Κρήτη υπάγεται άπ' ευθείας εις τό Πατριαρχειον Κωνσταντινουπόλεως: ή γεωργική μεταρρυθμίσις έφηρμήσθη εις τήν νήσον, ώς και εις τήν υπόλοιπον Έλλάδα, άλλα διαφόρος.

Έν τούτοις, αί ευκαιρία δι' ένα αυτόματον άναδασμόν άρχίζουν νά εμφανίζονται: ή *άγροτική έξοδος* έπιτρέπει τήν άναζωπύρσιν τής άγοράς γαιών, ή εμφάνισις του συστήματος τής προικός υποκρέωνει ώρισμένες οικογενείας νά πωλήσουν μέρος των άγρων των, κυρίως όταν ή θυγάτηρ των υπανδρεύεται εκτός του Λασιθίου: θά απαιτηθή όμως μακρόν χρονικόν διάστημα διά νά δυνηθούν μερικοί χωρικοί νά συγκεντρώσουν κατ' αυτόν τον τρόπον γαίας. Τό μικρόν λοιπόν μέγεθος των εκμεταλλεύσεων καθίσταται του λοιπού, με τήν εκμηχάνισιν, πολύ περισσότερον αισθητόν: καίτοι ή χρήσις έλκυστήρων, μηχανικών καλλιεργητών και μηχανημάτων μεταφοράς είναι όλιγώτερον διαδεδομένη από τήν χρήσιν των λιπασμάτων, τά μηχανήματα αυτά έπιτρέπουν έπιτάχυνσιν τής εκτελέσεως πολλών άγροτικών εργασιών και δημιουργούν ούτω έποχικήν τουλάχιστον περισσειαν εργατικών χείρων.

Υπάρχει λοιπόν διά τούς Λασιθιώτας έλλειψις γαιών: υπολογισθεΐσα επί τή βάσει των δηλωθεισών καλλιεργουμένων γαιών, τό 1961, ή πυκνότης ήτο 200 κάτοικοι κατά τετραγωνικόν χιλιομέτρον: ή άπόδοσις των άγρων και αί πρόσοδοι εκ των εκμεταλλεύσεων των χωρικών φαίνονται από έτους εις έτος συνεχώς μικρότεροι, όταν τās συγκρίνουν με τās τιμάς των βιομηχανικών ειδών, διά των όποιων αντικαθιστούν όλοενν περισσότερονα τά προϊόντα τής τοπικής και οικογενειακής των βιοτεχνίας... *Η τάσις* αύτη όξύνεται περιοδικώς εκ τής κακής συγκομιδής γεωμήλων, όταν αί φυτεΐαι καταστρέφονται υπό παραύσην ή όταν ό σπόρος είναι κακής ποιότητος, διότι πολύ συχνά οι χωρικοί χρησιμοποιούν ιδικών των σπόρον, χωρίς νά συμβουλευθώται τον σταθμόν γεωργικών ύπηρεσιών ό όποιος ύπάρχει εκεί.

Άπό των αρχαΐσμων εις τās γεωργικάς μεθόδους μέχρι των μηχανισμών τής συγχρόνου άγοράς, κάθε στοιχείον αναλυόμενον ύπογραμμίζει τήν έλλειψιν ίσορροπίας εις τήν οικονομίαν και τήν άγροτικήν κοινωνίαν του Λασιθίου. *Η κοινωνία* αύτη και ή οικονομία τής, όμως, αναπτύσσεται τās σχέσεις των με τον έξωτερικόν κόσμον, ήδυνήθησαν νά διατηρηθούν.

αί σχέσεις τής πόλγης με τον έξωτερικόν κόσμον

Οί άγρόται του Λασιθίου άνεζήτησαν εκτός τής πόλγης τον τρόπον διά νά συμπληρώσουν τούς πόρους των. *Η* προσπάθεια αύτη καταλήγει σήμερα εις τήν δημιουργίαν των συνθηκών μιås δημογραφικής κρίσεως. Αί σχέσεις του Λασιθίου με τον έξωτερικόν κόσμον είναι συχνά και ποικιλία: άνάγονται τόσον εις τεχνικάς όσον και εις οικονομικάς ανάγκας. Οί κτηνοτρόφοι των όποιων τά πρόβατα δηγοούνται κατά τό θέρος εις τήν Δίκτην δέν ήδύναντο νά συντηρήσουν τά ποιμνία των καθ' όλον τό έτος

ἐντὸς τοῦ βυθίσματος, ὅπου εἶναι δυσχερὴς ἡ διατροφή των ἑφήρμοσαν λοιπὸν ἀντίστροφον διαχείμασιν, μεταφέροντες τὰ ζῶα των χαμηλότερον διὰ δύο ἢ τρεῖς μῆνας, περὶ τῶν Μαλιῶν καὶ τῆς Χερσονήσου, εἰς τὸ βύθισμα τῆς Νεαπόλεως καὶ πρὸς τὴν Μεσαράν. Περὶ τὸ 1858-1860 παρετηρήθη ἐνταῦθα παρομοία διαχείμασις: τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ κατήρχετο πρὸς τὰ χαμηλότερα μέρη, μὲ τὰ ποίμνια καὶ τοὺς ποιμένας¹ δὲν ἔχομεν ἀνεύρειν ἕτερον παρόμοιον φαινόμενον. Ἀντιθέτως, τὰ ποίμνια τῆς Κριτσᾶς, τῶν Λακκωνίων καὶ ἄλλων χωρίων εἰς τὰ χαμηλότερα μέρη ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνέρχονται κατὰ τὸ θέρος εἰς τοὺς βοσκοτόπους τοῦ Λασιθίου: πληρῶνουν ἐνοίκιον διὰ νὰ βόσκουν εἰς ἰδιωτικά κτήματα καὶ καταβάλλουν ἄπλοον τέλος διὰ τοὺς κοινοτικὸς βοσκοτόπους, ὅταν ὑπάρχουν ἐκεῖ ποτίστραι² ἢ ἐπέκτασις τῶν ἀναδασώσεων καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τῆς βοσκῆς τείνει, ἐξ ἄλλου, νὰ μειώσῃ τὴν ἔκτασιν τῶν μετακινήσεων αὐτῶν τῶν ζώων: ἡ μετακίνησις περιορίζεται, δεδομένου ὅτι ἀρκετοὶ τόποι διαμονῆς δὲν εἶναι πλέον προστιτοί. Ἐξ ἄλλου, οἱ Λασιθῖται ἀναζητοῦν ἐκτὸς τοῦ ὄρους ἑργασίαν καθὼς καὶ εἶδη τὰ ὅποια δὲν παράγουν ἐπὶ τόπου. Οὕτω, πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐργάζονται περὶ τὸ τέλος τοῦ θέρους εἰς τὸν τρυγητὸν ἢ κατὰ τὸν χειμῶνα εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ἐλαίων εἰς τὰ γειτονικά χωρία περὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου: Κριτσάν, Λακκῶνια κτλ., ἢ μακρότερον εἰς τοὺς ἐλαιώνας τῆς Βιάννου καὶ τῆς Μεσαρᾶς καὶ εἰς τοὺς ἄμπελῶνας τῶν Ἀρχανῶν καὶ τοῦ Καστελλίου τῆς ἐπαρχίας Πεδιάδος, νοτίως τοῦ Ἡρακλείου. Λόγῳ τῶν προσωρινῶν αὐτῶν μετακινήσεων ἐργατῶν, οἱ ὅποιοι προσλαμβάνονται μὲ ἡμερομίσθιον διὰ χρόνον περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον μακρόν, τὸ Λασιθίον ἠναγκάσθη ἀπὸ μακροῦ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν ἐποχικὴν πρόσληψιν ξένων ἐργατῶν: ἀγωγιάται ἀνήρχοντο εἰς τὴν πόλιν μὲ τὰ κτήνη των κατὰ τὴν συλλογὴν τῶν γεωμῆλων διὰ νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν μεταφοράν των ἐκ τῶν ἀγρῶν εἰς τὰ χωρία: οἱ τελευταῖοι ἦλθον τὸ 1961, ἀντικατασταθέντες ἔκτοτε τελείως ὑπὸ τῶν ἑλκυστήρων καὶ τῶν φορηγίδων των.

Οἱ μισθοὶ τοῦ ὁποῖου κερδίζουν οἱ χωρικοὶ μακρὰν τοῦ Λασιθίου χρησιμεύουν διὰ τὴν προμήθειαν ἐλαίου καὶ οἴνου, διότι ἡ ἐλαία δὲν εὐδοκμεῖ εἰς τὴν πόλιν, λόγῳ τῶν χιόνων καὶ τῶν ὀψιμων παγετῶν,² ἢ δὲ καλλιέργεια τῆς ἄμπελου, ἡ ὅποια εἶναι μικρὰς ἀποδόσεως, ἔχει ἐγκαταλειφθῆ, χωρὶς ὅμως οἱ χωρικοὶ νὰ πύσουν παρασκευάζοντας τοπικὰ οἴνοπνευματώδη ποτὰ. Οἱ ἐποχικοὶ ἐργάται ἐθεώρησαν, εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ἔχουν οἱ ἴδιοι ἐλαιῶνας καὶ ἄμπελῶνας, ὅπου εἶχαν συμπτωματικῶς συντηρήσει ἐπὶ πολλὴ χارουπόδενδρα εἰς τοὺς πλησιέστερους των χειμερινοὺς βοσκοτόπους: οὕτω ἡ ἡμίσειαι ἐκμεταλλεύσεις τοῦ Λασιθίου διαθέτουν ἐλαι-

1. Spratt, *Travels and researches in Crete*, London 1865.

2. Ἐπὶ μακρὸν χρόνον αἱ καρναὶ τοῦ Λασιθίου ἐχρησίμευον ὡς ἀντιστάθμισμα εἰς τὴν ἔλλειψιν ἐκεῖ λιπαρῶν οὐσιῶν.

ἄνας ἢ ἄμπελῶνας ἐκτὸς τοῦ ὄρους, τοὺς ὁποῖους εἶτε ἠγόρασαν, κυρίως εἰς τὴν ἄνω Μεσαράν (ὅπου τὰ χωρία χάνουν λόγῳ τῆς μεταναστεύσεως ἀρκετὸν τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ των), εἶτε ἐφύτευσαν, ἰδίως πλησίον τῆς Χερσονήσου, τῆς Νεαπόλεως ἢ τῆς Κριτσᾶς ἔχουν κατασκευάσει ἐδῶ ἐπίσης πρόχειρα κτίσματα,³ εἰς τὰ ὅποια διαμένουν κατὰ τὴν περίοδον ἐργασίας. Σήμερον ὅμως, ἐπειδὴ τὰ ἡμερομίσθια τῶν γεωργικῶν ἐργατῶν ἔχουν αὐξηθῆ πολλὴ, λόγῳ ἐλλείψεως ἐργατικῶν χειρῶν, οἱ χωρικοὶ τοῦ Λασιθίου φρονοῦν ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ ἐργάζονται οἱ ἴδιοι εἰς ἄλλους παρὰ νὰ κατέχουν δένδρα, καίτοι ἡ γαιοκτησία εἶναι πάντοτε ἐπιθυμητή.

Αἱ διακινήσεις αὐταὶ προεκάλεσαν διαφορῶς ἐνδοαγροτικῆς μεταναστεύσεως, αἱ ὅποια ὄδηγουν εἰς προοδικτικὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ὑψηλῶν οἰκισμῶν. Οἱ ἐκτὸς τοῦ Λασιθίου γάμοι πολλαπλασιάζονται, μεταβάλλοντες τὸ παλαιὸν σύστημα τῆς *γεωγραφικῆς ἐνδογαμίας*, τὸ ὁποῖον ἴσχυε μεταξύ τῶν χωρίων τῆς πόλιν. Ὀλόκληροὶ οἰκογένεια ἀναχωροῦν καὶ ἐγκαθίστανται εἰς γαῖας τὰς ὁποίας ἐξεγέρσωσαν καὶ δύναται νὰ ἀρδέουν, κυρίως εἰς τὰ γειτονικά χαμηλά ὄροπέδια τῆς παραλίας τῆς Χερσονήσου καὶ τῶν Μαλιῶν⁴ παρομοία κινήσις ἐμφανίζεται, ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν νότιον πλευρὰν τοῦ ὄγκου τῆς Δίκτης, ἀπογυμνώνουσα τὰ ὄρενά χωρία, ὅταν αἱ γειτονικαὶ των στεναὶ παράκτιοι πεδιάδες ἐπιτρέπουν τὴν ἐξάπλωσιν τῶν καλλιερειῶν τομάτας, αἱ ὅποια ἔχουν μεγάλη ἀπόδοσιν εἰς Ἱεράπετραν.⁴ Αἱ ἐποχικαὶ ὅμως ἢ ὀριστικαὶ αὐταὶ μετακινήσεις δὲν ἄρκοιν διὰ νὰ ἀπορροφήσουν τελείως οὐτε τὸ πλεόνασμα ἐργασίας οὐτε τὸν ὑπερπληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος ἢ ἡ μετανάστευσις ἐμφανίζονται λοιπὸν ὡς ἀνάγκη.

Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν κατέστη σπανιωτάτη. Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπολογίσωμεν μερικοὺς ναυτικοὺς εἰς ἐμπορικὰ πλοία, ἔχομεν ἀναλογία μικροτέραν τοῦ ἐνὸς μετανάστου ἐπὶ 400 κατοίκων μερικοὶ εὐρίσκονται εἰς Βόρειον Ἀμερικὴν, Βραζιλίαν ἢ Αὐστραλίαν, δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι οἱ ὅποιοι εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς Αἴγυπτον ἐπιανεγκαταστάθησαν εἰς Ἀθήνας: αὐταὶ εἶναι αἱ μόναι γνωσταὶ ἀναχωρήσεις ἀπὸ τοῦ 1945 ἢ μετανάστευσις πρὸς Γερμανίαν, ἢ

3. Ὁ ὄρος *μετόχια* σημαίνει ἐδῶ τὸ πρόχειρον κτίσμα. Ἀπαντᾷται καὶ εἰς τὴν τοπωνυμίαν τοῦ Λασιθίου (Κάτο Μετόχιον), ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸν ἀγροτικὸν οἰκισμὸν ὁ ὁποῖος παραμένει σήμερον ἐκ τῶν ὀλιγώτερον ἐξοπλισμένων τοῦ βυθίσματος καὶ ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς μία ἐκ τῶν τελευταίων ἐγκαταστάσεων, πλησίον τοῦ χαμηλότερου τομέως τῆς πόλιν. Ὁ ὄρος δὲν ἔχει εἰς Κρήτην τὴν σημασίαν τὴν ὅποια ἔχει συχνὰ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα, τῆς γαιοκτησίας μοναστηρίου. Τὰ ἐνεκτικὰ κείμενα διακρίνουν τὰ *μετόχια* (συνοικισμοὺς ἐποχικῆς κατοικησεως, νεωτέρας ἐγκαταστάσεως) καὶ τὰ *casali*, ὡς ὀνομάζοντο τὰ λοιπὰ χωρία.

4. Μεταξὺ 1961 καὶ 1967 ἡ παραγωγὴ τομάτας εἰς Ἱεράπετραν ἀνήλθεν ἐκ 4.000 εἰς 10.000 τόνων. Βιομηχανικαὶ ἐγκαταστάσεις διαλογῆς καὶ συσκευασίας ἐπέτρεψαν τὴν ἐξαγωγήν 1.200 τόνων κατὰ τὴν γεωργικὴν περίοδον 1966-67.

όποια ήρχισε τὸ 1961, ἀφορᾷ μόνον εἰς εἰκοσάδα ἀγάμων: ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐπανήλθον, παραμένον εἰς Ἄθηναι. Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀφορᾷ εἰς ἄτομα ἀνευ εἰδικέσεως. Ἀπ' ἐναντίας, ἡ ἀγροτική ἐξοδὸς ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὸ τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τὸ ὁποῖον ἐπωφελήθη μακροτέρας σχολικῆς μορφώσεως, φοιτήσαν εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν ἢ εἰς ἀνωτέρας τεχνικὰς ἢ ἐπαγγελματικὰς σχολὰς ἢ εἰς τὸ Πανεπιστήμιον. Ἐπὶ 100 μαθητῶν τῶν δημοτικῶν σχολείων (ὑπάρχει ἔν κατὰ κοινότητα), 40-50 εἰσέρχονται εἰς τὴν μέσην ἐκπαίδευσιν (ἐν γυμνάσιον εἰς Τζερμιάδον) καὶ 4 ἢ 5 συνεχίζον περαιτέρω· αἱ ἀναλογίαι αὐταὶ εἶναι πολλὴ ὑψηλαὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλας ἀγροτικὰς περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος. Ἡ φοίτησις εἰς τὸ σχολεῖον ἀποτελεῖ, διὰ τὰ χωρία αὐτά, μέσον δι' ἀγροτικὴν ἐξοδόν. Οἱ καταγεγραμμένοι λοιποὶ ἐκ Λασιθίου καταλαμβάνον δημοσιουπαλληλικὰς θέσεις: δημοδιδάσκαλοι, ὑπάλληλοι δημοσίων υπηρεσιῶν, στρατιωτικὴ ἢ χωροφυλάκα· σπανιότεροι εἶναι οἱ ἀσκούντες χειρωνακτικὰς ἢ βαρεῖας ἐργασίας. Διαβίουν σχεδὸν ἀποκλειστικὰς εἰς Ἄθηναι, Ἡράκλειον καὶ Θεσσαλονικὴν καὶ διατηροῦν δεσμοὺς μετὴν πατρίδα των: ἐκτὸς τῶν περιουσιῶν τὰς ὁποίας ἔχουν εἰς Λασιθιον, διέρχονται ἐνίοτε ἐδῶ τὰς διακοπὰς των. Ὡς εὐεργέται, συμβαίνει νὰ ἀναλαμβάνουσι τὴν κατασκευὴν κρήνης εἰς τὸ χωρίον των ἢ τὴν διακόσμησιν τοῦ εἰκονοστασίου τῆς ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη κληροδοτῶν εἰς τὴν κοινότητά των τὰς περιουσίας τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν μακρὰν τῆς γενεαίρας των. Ὁ ἀριθμητικὸς ὑπολογισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ αὐτοῦ εἶναι δυσχερής: αἱ ἐκτιμήσεις τῶν γραμματέων κοινοτήτων, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας των καὶ ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ νομίμου καὶ πραγματικοῦ πληθυσμοῦ, δὲν εἶναι πάντοτε πιστικαί. Ἡ ὀλιγώτερον ἐξωπλισμένη κοινότης τοῦ Λασιθίου εἶχε τὸ τρίτον τοῦ νομίμου πληθυσμοῦ τῆς μακρᾶν τῶν ὀρίων τῆς εἰς πολλὰς ἄλλας κοινότητας, ἡ ἀναλογία εἶναι κατώτερα τὸ ἐνὸς ἔκτου. Παρὰ ταῦτα, ἐντυπωσιάζουν δύο γεγονότα: καίτοι ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδὸς καὶ ἡ μετανάστευσις εἶναι φαινόμενα παλαιά, ἡ ἀριθμητικὴ των σπουδαιότης τεταίνει νὰ αὐξήθῃ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν· αἱ μετακινήσεις αὐταὶ πληθυσμοῦ ἀφοροῦν, ἐξ ἄλλου, ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ομάδα ἡλικιῶν τῆς πρώτης ὀριμότητος (20-35 ἐτῶν), περισσότερον δὲ εἰς τοὺς ἀνδρας παρά τὰς γυναῖκας. Ἐκτὸς τῆς ἐπιδράσεως τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ ἀσκήσουν ἐπὶ ἀρκετῶν κοινωνικῶν θεσμῶν (εἰς τὴν ἑλλειψιν ἀνδρῶν ἀποδίδεται ἡ πρόσφατος νιοθέτησις τῆς προικὸς εἰς μετρητὰ), αἱ ἀναχωρήσεις αὐταὶ βαρύνουν ἐπὶ τοῦ δημογραφικοῦ μέλλοντος τοῦ Λασιθίου, ὅπου ὁ συνολικὸς πληθυσμὸς ἠλαττώθη κατὰ 13% σχεδὸν μεταξὺ 1940 καὶ 1961, τοῦ ὁποίου ἡ κατανομή καθ' ἡλικίαν ὑπογραμμίζει τὴν γήρυσιν. Διὰ τὸ σύνολον τῆς περιφέρειας Λασιθίου (αἱ ἐνδεκα κοινότητες τῆς πόλεως καὶ ἡ κοινότης Ποτάμων, τῆς ὁποίας ἡ συμπεριφορὰ εἶναι ἀρκετὰ διάφορος) καὶ διὰ τὴν δεκαε-

τίαν 1951-1961, ὁ Β. Kayser ὑπελόγησεν ἀρνητικὸν ποσοστὸν φαινομένης μεταναστεύσεως 18,1%.¹

Ἀπὸ τοῦ 1961 μέχρι τοῦ 1967, ἡ φυσικὴ αὔησις τοῦ πληθυσμοῦ, ὑπολογιζομένη βάσει τῶν κοινοτικῶν δημοτολογίων, εἶναι ἀσθενεστάτη: δὲν καλύπτει τὰς ἀπωλείας ἐκ τῆς ἀγροτικῆς ἐξοδού, ἡ ὁποία ἐπιτείνει τὴν ἑλλειψιν ἰσορροπίας εἰς τὴν κατὰ φύλον κατανομήν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ περιορίζει οὕτω τὰς δυνατότητας αὔησέως του.

Τὰ πάντα συμβάλλουσιν εἰς τὴν ἐπιτάχυνσιν τῆς ἀγροτικῆς ἐξοδού. Τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου, τὰ ὁποία πρὸ τριάκοντα ἐτῶν συνεδέοντο μετὸν ἐξωτερικὸν κόσμον διὰ ἡμιονικῶν μόνον ὁδῶν, ἔχουν εἰσέλθει ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ φορτηγοῦ καὶ τοῦ λεωφορείου. Ἡ ὁδὸς ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἡ ὁποία ἐφθασεν εἰς τὴν πόλιν τὸ 1936, κατήργησε τοὺς Ποτάμους ὡς ἐνδιάμεσον ἐκτὸς τοῦ βυθίσματος σταθμῶν, ὅπου ἀναγκαστικῶς ἐπραγματοποιεῖτο ἕως τότε ἀλλαγὴ μεταφορικῶν μέσων, καὶ κατεδίκασεν εἰς ἀνεργίαν ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀγωγιάτας του: τὸ χωρίον Ποτάμοι δὲν συνήλθεν ἔκτοτε ἐκ τοῦ πλήγματος αὐτοῦ καὶ ἀπώλεσε τὰ 70% τοῦ πληθυσμοῦ του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1940 καὶ 1967. Ἡ ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν βόρειον ἀκτὴν ὁδὸς κατεσκευάσθη τὸ 1944.

Οἱ διάφοροι αὐτοὶ σταθμοὶ σημειῶνουν καλὰς τὴν ἐξέλιξιν εἰς τὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν χωρίων τοῦ Λασιθίου καὶ τῆς γειτονικῆς περιοχῆς. Μὲ τὸν Ἁγιον Νικόλαον, τὴν Νεάπολιν καὶ τὴν Ἱεράπετραν, αἱ ὁποῖαι διεξεδίκησαν καὶ διαμοιράζονται ἀκόμη τὸν ρόλον τῆς πρωτεύουσος τοῦ νομοῦ Λασιθίου, ἡ πόλις διατηρεῖ ἐλαχίστας μόνον σχέσεις. Ἡ Ἱεράπετρα εὐρίσκειται μακρὰν: ἐλάχιστοι τὴν ἐπισκέπτονται ἐκ τοῦ Λασιθίου· ἄλλα οἱ κτηνοτρόφοι παλοῦν ἐκεῖ εἰς λαχανοκόμους τὴν κόπρον τῶν προβάτων, ἀπαραίτητον διὰ τὰς φυτείας τῆς πρώιμου τομάτας, ἡ ὁποία ἀποστέλλεται μέχρι Γερμανίας. Ὑπελογιθῆ ὅτι 3% τῶν Κρητῶν ἀγροτῶν οἱ ὁποῖοι μετηνάστευσαν εἰς τὴν πόλιν πρὸέρχονται ἐκ Λασιθίου, πιθανὸν ἔλκυσθέντες ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἀρθροειδῶν τῆς κλιματηρικῶν λαχανικῶν καὶ οἱ δεσμοὶ συγγενείας ἐξηγοῦν ἴσως διὰτὶ πολλοὶ γυμνασιῶπαιδες τοῦ Λασιθίου σπουδάζουν εἰς τὴν πόλιν αὐτήν. Ἡ Νεάπολις ἔχει καὶ αὐτὴ γυμνάσιον, πυρῆνα ἐπαγγελματικῆς σχολῆς, δικαστήριον, ὅπου μεταβαίνουν οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως. Ὁ Ἁγιον Νικόλαος εἶναι σημαντικώτερος: ἐκτὸς τοῦ γυμνασίου καὶ μιᾶς μαευτικῆς κλινικῆς, ἡ πόλις ἔχει ἀξιόλογον κίνησιν πλοίων γραμμῆς εἰς τὸν λιμένα τῆς, φιλοξενεῖ δὲ τὰς διοικητικὰς ὑπηρεσίας διὰ τὸ σύνολον τοῦ νομοῦ: ἐπισκεπτόμενοι τὴν Νομαρχίαν ἢ τὴν Ἀγροτικὴν Τράπεζαν οἱ γεωργοὶ τοῦ Λασιθίου αὐξάνουν τὴν κίνησιν τοῦ τοπικοῦ ἐμπορίου.

Ἡ ἐπιρροή ὅμως τοῦ Ἡρακλείου ὑπερέχει κατὰ πολὺ τῶν ἄλλων πόλεων: διὰ τὴν πόλιν αὐτὴν πραγματοποιοῦνται δύο δρομολόγια λεωφορείων μετ'

1. Β. Kayser, Κ. Thompson, *Οἰκονομικὸς καὶ Κοινωνικὸς Ἄτλας τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1964.

ἐπιστροφῆς ἡμερησίως ἐκ τοῦ Λασιθίου, ἐνθὶ διὰ τὸν Ἅγιον Νικόλαον ἓν μόνον. Οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου πραγματοποιοῦν τὰ 3/4 τῶν ἐκτάκτων ἀγορῶν τὸν εἰς Ἡράκλειον: ἐπισκέπτονται τοὺς ἰατροὺς του, ἐπιδιώκουν νὰ ἀποκτήσουν ἐκεῖ οἰκόπεδα διὰ τὴν προικοδοτήσιν τῶν θυγατέρων τῶν, τέλος ἐγκαθίστανται καὶ οἱ ἴδιοι. Δειγματοληγία τοῦ 1/10 γενόμενῃ εἰς τὰ μητρώα τοῦ νομίμου πληθυσμοῦ τοῦ Ἡρακλείου δεικνύει ὅτι 1,2% τῶν κατοίκων του ἔχουν γεννηθῆ εἰς Λασιθίον, ἀποτελοῦντες τὰ 2,6% τοῦ συνόλου τῶν Κρητῶν ἀγροτῶν οἱ ὅποιοι μετηνάστευσαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου.¹ Τὴν ἔλξιν αὐτὴν, ἣ ὁποία εἶναι πρόσφατος, ἠνύνησεν ἡ βελτίωσις τοῦ ὁδικοῦ δικτύου, ἡ παρουσία εἰς Ἡράκλειον ἐπαγγελματικῶν σχολῶν καί, φυσικά, ἐμπορικὸς ἐξοπλισμὸς περισσότερον διαφοροποιημένους καὶ πλήρη. Καθ' ὃν χρόνον ἐνισχύονται αἱ σχέσεις μεταξύ ὑπαίθρου καὶ πόλεως, τὸ Ἡράκλειον ἐπεκτείνει τὴν ζώνην ἐπιρροῆς του εἰς βάρος τῶν ἄλλων πόλεων. Τὸ Τζερμιᾶδον, ἐν τούτοις, ἡ πλέον κατοικημένη κοινότης, εὐρισκομένη εἰς τὸ εὐνοϊκότερον σημεῖον ἐπὶ τῆς βορείου ὁδοῦ, δὲν ἐποφελεῖται τῆς κινήσεως αὐτῆς, παρέχει δέ, ἀντιθέτως, μέγαν ἀριθμὸν μεταναστῶν. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Ἡρακλείου σχετίζεται μὲ τὸν ἀναπροσανατολισμὸν τῶν ἀναλλαγῶν τοῦ Λασιθίου: οἱ χωρικοὶ ἀναζητοῦν πρὸς τὴν δύσιν ὅτι εἶχον εὑρεῖ ἐπὶ μακρὸν πρὸς ἀνατολάς: ἡ ἄνω Μεσαρὰ δύναται τοῦ λοιποῦ νὰ προσφέρῃ συμπληρωματικὴν ἐργασίαν, ἐλαιῶνας καὶ ἀκόμη χειμερινούς βοσκοτόπους. Ἡ πόλις τοῦ Λασιθίου εἰσέρχεται εἰς τὴν ἐνδοχώραν τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀπομακρύνεται ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης: εἶναι ἐνδεικτικὸν ὅτι οἱ γεωργικοὶ συνεταιρισμοί, εἰς δέκα ἐκ τῶν ἑνδεκα κοινότητων τοῦ βυθισματος, ἔχουν ἐγκαταλείψει τὴν Ἐνωσιν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν τοῦ Μιραμπέλλου καὶ ἔχουν δημιουργήσῃ τὴν Ἐνωσιν τοῦ Λασιθίου. Παρὰ τὴν διοικητικὴν ἐξάρτησιν, ἡ πόλις ἀποκόπτεται ἐκ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ τῆς Νεαπόλεως καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου.

Συγκρινόμενον πρὸς τὰς περισσοτέρας περιοχὰς τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης τὸ Λασιθίον δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἐννοηθῆ ὀλιγότερον. Συγκρινόμενον ὅμως πρὸς τὴν πεδιάδα Καστελλίου, τὰς γαίας τῆς Μεσαρᾶς, τοὺς λόφους τῆς Λεκάνης τοῦ Ἡρακλείου, παρέχει ὄψιν ὀλιγότερον καλῆς περιοχῆς. Ἡ διαπίστωσις αὐτὴ δὲν θὰ εὐνόησῃ τὴν διατήρησιν τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν πόλιν. Διότι ἡ τάσις τοῦ πληθυσμοῦ νὰ κατερχεται πρὸς τὰς χαμηλὰς περιοχὰς εἶναι σταθερὰ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Λασιθίου. Ἡ κἀθοδος αὐτὴ ἐγνώρισεν ἤδη φάσιν ἐπιταχύνσεως κατὰ τὰ μετὰ τὸ 1897 ἔτη καὶ τὴν ἀνακρήρξιν τῆς Κρητικῆς ἀυτονομίας: ἐνθὲ οἱ Τοῦρκοι χωρικοὶ ἀπεμακρύνοντο ἐκ τῆς ὑπαίθρου διὰ νὰ καταργούνη εἰς τὰς πόλεις, εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Λασιθίου προσεπάθησαν

1. Βλέπε ἄρθρον τοῦ Émile Kolodny, εἰς τὸ παρὸν τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ.

νὰ ἀγοράσουν ἢ νὰ καταλάβουν μέρος τῶν ἐγκαταλειφθεισῶν γαιῶν εἰς Πεδιάδα, εἰς Μεσαρὰν, περὶ τοῦ κόλπου τοῦ Μιραμπέλλου, εἰς τὸν διάδρομον τῆς Ἱεραπέτρας. Σήμερον, ἡ γεωργικὴ ἐξέοδος καὶ ἡ μετανάστευσις πρὸς τὰς βιομηχανικὰς χώρας ἀπογυμνῶναι ἐκ τοῦ πληθυσμοῦ τὰς περιοχὰς αὐτὰς καὶ ἔλκει ἐκεῖ τὸν πληθυσμὸν τοῦ Λασιθίου, ὁ ὁποῖος, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ περισσότερα ἑλληνικὰ ὄρη, προσβάλλεται καθυστερημένως ὑπὸ τῆς μετανάστεύσεως.

τὸ μέλλον τοῦ Λασιθίου

Δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὸ Λασιθίον χωρὶς γεωργίαν. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, εἶναι περισσότερον πιθανὸν ὅτι θὰ ἐπεκταθῶν τὰ προγράμματα ἀναδασώσεως, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν ἤδη εἰς μερικὰς περιοχὰς τοῦ Λασιθίου, παρὰ ὅτι θὰ ἀφῆθῃ ἡ πόλις νὰ γίνῃ ἐκ νέου τέναγος καὶ νὰ ἐπανέλθουν αἱ πλευραὶ τῆς εἰς ἀγρίαν κατάστασιν. Ἄλλὰ τὸ μεσογειακὸν δάσος αὐξάνεται πολὺ βραδέως καὶ τὸ Λασιθίον ἀξίζει καλύτερας τύχης. Ἡ ἐναρξὶς ἐφαρμογῆς ἐνὸς προγράμματος ἐγγείου δομῆς θὰ ἐπέτρεπε, διὰ τοῦ ἀναδασμοῦ καὶ τῆς ἀπαλλοτριώσεως τῶν κτημάτων τὰ ὁποῖα ἀνηκούσιν εἰς ὀριστικούς μετανάστες, νὰ δοθῆ καλύτερον οἰκονομικὸν ὑπόβαθρον εἰς τὰς ἐκμεταλλεύσεις· ἡ τεχνικὴ βελτίωσις δύναται νὰ ἀεθίσῃ τὴν ἀρδένσιμον ἐπιφανείαν καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῆς huerta: γίνονται ἤδη σχέδια διὰ φράγματα τὸ ὁποῖον θὰ κυριαρχήσῃ ἐπὶ τοῦ ξηροῦ τμήματος τῆς πεδιάδος, ἐξ ἄλλου δὲ ἡ κανονικὴ ἐγκατάστασις ἀντιοστασίων θὰ ἐπέτρεπε τὴν καλύτεραν διανομὴν τοῦ ὕδατος εἰς τὸν χαμηλότερον τομέα τῆς πόλιν. Ἐκτὸς αὐτοῦ, εἶναι φανερόν ὅτι οὐδεμία τεχνικὴ ἢ ἐγγεῖος διευθέτησις θὰ ἔχῃ μόνιμον ἀποτέλεσμα, ὅσον τὰ χωρία τοῦ Λασιθίου δὲν θὰ διαθῆτον μέσα διὰ τὴν ἐμπορικοποίησιν τῆς συγκομιδῆς εἰς συμπεροσας τιμὰς: ἡ συγκέντρωσις τῆς συγκομιδῆς, ἡ ἀποθήκευσις τῆς εἰς ἀποθήκας-ψυγεία καὶ ἐνδεχομένης ἡ ἐγκατάστασις μικροῦ κονσερβοποιείου, θὰ ἐπέτρεπον τὴν πόλιν προφικτῶν καὶ λαχανικῶν μετὰ τὴν περίοδον ἀφθόπου παραγωγῆς καὶ τὴν ἀποφύγην τῶν μεσαζόντων τοῦ Ἡρακλείου. Αἱ ἐγκαταστάσεις αὗται βιομηχανικοῦ τύπου θὰ ἠδύνατο ἐπὶ πλέον νὰ ἐπεκτείνων τὴν περίοδον ἐργασίας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Ἡ πόλις τοῦ Λασιθίου ἀποτελεῖ τυπικὸν παράδειγμα: ἡ ὄψιμος διάσπασις τῆς μονόσεως, ἡ πρόσφατος ἐξέλιξις τῶν συστημάτων καλλιεργείας καὶ τῆς οἰκονομίας τῆς, ἡ προσφυγὴ εἰς τὴν μετανάστευσιν μέρους τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, εἶναι φαινόμενα τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται καὶ εἰς πολλάς ἄλλας παλαιὰς μεσογειακὰς χώρας. Ἡ μικρὰ ὄψιμος ἐκτασις τοῦ ὄρεινου αὐτοῦ βυθισμοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναλυθῶμεν μὲ μεγάλην ἄνεσιν τοὺς διαφοροὺς μηχανισμοὺς μιᾶς κοινότητος καὶ ἐνὸς κόσμου ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ μεταμορφωθῶν διὰ νὰ ἐπιζήσουν παρὰ τὴν ἑλλειψιν ἰσορροπίας τῶν.